

Список використаних джерел

1. Газизова, Р.Р. Проблема отношения психолога к клиенту [Текст]: автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07. / Газизова Р.Р. – Башкирский государственный университет. – Екатеринбург., 2014. – 17 С.
2. Карвасарский, Б. Д. Психотерапия: учеб. для вузов [Текст] / Б.Д Карвасарский. – СПб. : Питер, 2002. – 672 С.
3. Роджерс, К. Консультирование и психотерапия [Текст] / К.Роджерс. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 464 С.
4. Сердюк, А.И. Психотерапия. Особенности применения в стоматологии [Текст] / А.И.Сердюк, В.И.Гризодуб, К.В.Жуков – Харьков, 2004. – 160 с
5. Сидоров, П.И. Введение в клиническую психологию [Текст] / П.И.Сидоров, А.В.Парняков – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 416 С.
6. Табачнікова, В.С. Системний підхід до діагностики, психокорекції та психопрофілактики дезадаптації стоматологічних хворих [Текст] / автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.04. / Табачнікова В.С. – Харків, 2006. – 28 С.
7. Ташлыков, В.А. Психология лечебного процесса [Текст] / В.А.Ташлыков. – Л.: Медицина, 1984. – 192 С.
8. Холмогорова, А.Б. Научные исследования процесса психотерапии и ее эффективности: современное состояние проблемы [Текст] / А.Б.Холмогорова, Н.Г.Гаранян, О.Д.Пуговкина, И.В.Никитина / Социальная и клиническая психиатрия, Том 19, выпуск 3. – 2009. – С. 92–99.
9. Langen, D. Archaische Ekstase und asiatische Meditation mit ihren Beziehungen zum Abendland [Text] / D. Langen, Stuttgart: Enke- Stuttgart, Hippokrates-Verl., 1963. gr. 8. 128 S. mit 4 Bl. Abb. OLn. mit OU. (Schriftenreihe zur Theorie und Praxis der Psychotherapie ; Bd. 3). Mit Bleistiftkommentar auf Vor- und Nachsatz, gutes Exemplar.
10. Miller, A. Relationships between dentists and their patients [Text] / A.Miller. – J. Am. Dent. Ass. – 1970. – V. 81, N. 4. –941– 946 p.
11. Zuroff, D.C. Relation of therapeutic calliance and perfectionism to outcome in brief outpatient treatment of depression [Text] / D.C.Zuroff, S.J.Blatt, S.M. Sotsky. – J. Consulting Clin. Psychol. 2000.Vol. 68, N 1., 114–124 p.

Отримано 03.03.2015 р.

УДК 159.923

Іванова Є.О.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, аспірантка

СИСТЕМНІ ПРОЦЕСИ СІМ'Ї ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІДЛІТКІВ

В поданій статті представлено результати дисертаційного дослідження емоційного інтелекту (EI) підлітка і особливостей його стосунків з батьками. Також, розглянуто теоретичне підґрунтя досліджуваної проблеми, які процеси в сім'ї підлітка сприяють, а які стають на заваді розвитку його EI. Дані емпіричного дослідження підтверджують, що відображення сімейної ситуації виступає одним з факторів, що впливають на формування EI в підлітковому віці. Помічено тенденцію, що завищений рівень самооцінки підлітка пов'язаний з низьким рівнем EI. Проаналізовано включеність підлітка в емоційну систему сім'ї і виділено емоційно-функціональну позицію дитини, яка найтісніше пов'язана з розвитком її EI.

Ключові слова: емоційний інтелект, підлітковий вік, самооцінка, емоційна близькість, системні процеси сім'ї

[°] © Іванова Є.О., 2015 р.

В даній статті представлені результати дослідження емоційного інтелекту (ЕІ) підлітка і особливостей його відносин з батьками. Також, розглянуті теоретичні основи досліджуваної проблеми: які процеси в сім'ї підлітка сприяють, а які перешкоджають розвитку його ЕІ. Дані емпіричного дослідження підтверджують, що відображення сімейної ситуації виступає одним з факторів, що впливають на формування ЕІ в підлітковому віці. Звернуто увагу на тенденцію, що завищений рівень самооцінки підлітка пов'язаний з низьким рівнем ЕІ. Проаналізовані включеність підлітка в емоційну систему сім'ї і виділено емоційно-функціональну позицію дитини, яка тісніше всього пов'язана з розвитком його ЕІ.

Ключові слова: емоційний інтелект, підлітковий вік, самооцінка, емоційна близькість, системні процеси сім'ї

In this article are presented the results of dissertation research of adolescent's emotional intelligence (EI) and features of his relationships with parents. Also, is considered the theoretical base of the investigated problem, what paternal settings are supporting, and what preventing developing of his EI. The data of the empirical research is confirmed that the reflection of the situation in family comes forward one of the factors that are influenced on forming of adolescent's EI. The psychological features of relations and communication in family system of the teenager with the different levels of EI are analyzed. In the article attention was paid to the influence how adolescent perceives his parent's position, and especially the emotional attitude of parents to him. We focused attention on the perception of adolescent family system and their place in it. The results of the study also confirmed that the main predictor of the formation of a high level of emotional intelligence is adolescent's evaluating and perceiving family situation and their place in it.

Keywords: emotional intelligence, adolescence, self-esteem, emotional intimacy, family system processes

Актуальність. Групою дослідників (Goleman, D., Boyatzis, R., &McKee, A.) помічено, що програмне емоційне навчання позитивно впливає на зниження антисоціальної поведінки в школах, де ці програми застосовувались. Також це вплинуло на зростання загальної шкільної успішності. В багатьох дослідженнях показано, що високий рівень розвитку емоційного інтелекту (ЕІ) сприяє успішності в різних сферах життя людини, таких як освіта, юриспруденція, медицина (M.Zeidner, G.Matthews, R.D.Roberts,2004; M.Brackett, J.Mayer, R.Warner,2004; Д.Гоулман, 2008) [5; 13; 14]. Проблема розвитку ЕІ цікавить нас в зв'язку з адаптацією підлітків в суспільстві і попередженні антисоціальної та руйнівної поведінки, спрямованої на себе чи інших. ЕІ визначається як здатність спостерігати власні емоції і емоції інших людей, розрізняти їх та використовувати цю інформацію для вирішення проблем та регуляції поведінки. Розвиток емоційного інтелекту відбувається в процесі розвитку особистості. Сім'я виступає першим еталоном емоційного досвіду і умови, які склалися в сім'ї, формують навички емоційної успішності дитини в соціумі. Перехід до підліткового віку характеризується глибокими змінами умов, що впливають на особистісний розвиток дитини, зокрема ЕІ. Ці зміни стосуються фізіології організму, з'являється можливість рефлексувати свої емоції і диференціювати емоційні стани, що створює передумови для розвитку ЕІ, яких не було на попередніх вікових стадіях. [4; 8; 10] І.Н. Андрєєва відносить до біологічних передумов ЕІ можна віднести рівень ЕІ батьків, правопівкульний тип мислення, спадкові задатки емоційного сприйняття, якості темпераменту, особливості переробки інформації. Рівень емоційності батьків діє опосередковано: як «збагачене середовище», в якому дитина може набути необхідні для адаптації знання, навички і розвинути впевненість в своїй емоційній компетентності. Найбільш значимим фактором

цього середовища є матір, яка, як правило, проводить з дитиною більше часу, ніж батько. [1, с. 63] Отже, підліток потребує емоційної підтримки і виховання, коли саме батьки навчають справлятися з труднощами, реагуючи на явища життя адекватно і ефективно. І, якщо навіть розвиток пізнавальних здібностей підлітка дозволяє розвинути відповідні навички EI, ще не означає розвиток цієї здібності. Це пов'язано з чинниками, які, в першу чергу пов'язані з оточенням підлітка. На першому етапі нашого дослідження ми визначили норми розвитку компонентів EI в підлітковому віці. В поданій статті ми проаналізували особливості сімейних стосунків в родині підлітка.

Мета. Метою поданої статті є підтвердити, що системні процеси сім'ї передвизначають формування EI в підлітковому віці, а також визначити характеристики стосунків та комунікації в сім'ї, які є предиктором формування високого рівня EI. Ми припускаємо, що такі характеристики сім'ї, як низька самооцінка членів родини; опосередковане, нечітке спілкування; жорсткі, безапеляційні правила; соціальні зв'язки, які здійснюються з позиції страху, звинувачень або підлецування будуть заважати розвитку EI в підлітка, що зростає в такій сім'ї. І, навпаки, якщо сім'я має такі ознаки як висока самооцінка членів родини; пряме, відверте, конкретне спілкування; гнучкі правила, які відповідають обставинам; відкриті, повні довіри соціальні зв'язки – це буде сприяти розвитку EI підлітка.

Основний матеріал. В поданій статті ми навели результати пілотажного і дисертаційного дослідження, проаналізувавши вплив на рівень EI підлітка системних процесів в його сім'ї. Теоретичний аналіз проблеми дозволив нам виявити витоки формування EI підлітка під впливом сімейних стосунків. Так, І.Н. Андрєєва зазначає, що високий EI сприяє теплому ставленню батьків до дітей і емоційно благополучним сімейним відносинам. В той же час EI зворотно корелює з проблемами в поведінці, такими як агресивні прояви, жорстокість, хуліганство і вживання наркотиків, куріння, антисоціальна поведінка. Більш успішну стратегію виховання батьки реалізують в тому випадку, коли акцентують увагу більшою мірою на переживаннях дитини, ніж на її поведінці. [1, с. 60] Родина як система, впливає на кожний свій елемент і якщо вона має певні дисфункції, то це може спричинити емоційні розлади в її членів.

Проаналізувавши сучасні тенденції розвитку і існування сім'ї, було виявлено, що проблема неповних сімей через розлучення батьків має наслідком емоційний розрив між дітьми і батьками. Емоційний розрив може спричинити поведінкові розлади в дітей, які тривалий час зростають в дисфункціональній сімейній системі. Як відмічає А.Я. Варга в даний період відсутнє єдине уявлення про виховання дітей. Система виховання не спроможна запропонувати конкретних дій: існує багато необґрунтованих заборон; відсутні послідовні вимоги, система заохочень і покарань. Це призводить до дезорієнтації дітей і батьків, в зв'язку з чим зростає рівень батьківської тривоги. Розповсюджені деструктивні засоби зниження тривоги в сім'ї, такі як неадекватне прив'язування дитини шляхом гіперопікання, інфантилізації, інвалідізації, негнучка близька дистанція з нею. [2]

Медведєв С.Е. в своєму дослідженні підтвердив, що більш суттєвий вплив на формування схильності до маніфестації і розвитку психічного захворювання, порівняно з порушенням діадних процесів в батьківській сім'ї пацієнта, чинять

саме трансгенераційні процеси. Тривалий емоційний розрив в декількох поколіннях зазвичай призводить до формування емоційних, соціальних чи фізичних симптомів у деяких представників наступних поколінь. Ці симптоми можуть бути різноманітними проте всі вони пов'язані з розривом як із засобом управління тривою в сім'ях. [9]

В дослідженні проблеми розвитку і порушень емоційного інтелекту, було проаналізовано значну кількість робіт. Як зазначають Е.Л. Носенко і Н.В. Коврига, що рівень EI пов'язаний з вихованням дітей як соціально активних членів суспільства, а також почуття психологічного благополуччя дитини, у якому фіксується позитивне ставлення індивідуума до себе як суб'єкта життєдіяльності. [12, с. 67]

С. Волинські називає транс, який людина використовує в якості захисного механізму в дитинстві «сімейним трансом». Людей вчили виживати, використовуючи сімейні трансіві навички. Дітей, які не підкорювались сімейному трансу, могли назвати «поганими» чи «проблемними». Тому, впадаючи в цей транс, навіть в дорослому віці людина може втрачати контроль над своїми діями, словами, почуттями, реакціями. В цей час людина сприймає світ очима внутрішньої дитини, таким чином обмежуючи своє розуміння, можливості та вибір. Батьки, намагаючись зробити дитину зручною, відрізають її від природних бажань і почуттів. Внутрішня дитина взаємодіє з собою в минулому, а не з іншою людиною в теперішньому. Ми створюємо внутрішню дитину, наприклад, щоб навчитися співіснувати з татом і мамою. Ми створюємо персонаж, який займається читанням думок. Він вгадує про що думають батьки, щоб зробити те, чого вони хочуть. Проте, проблема з'являється тоді, коли ця застигла дитина в голові починає вгадувати, уявляє і створює проєкції на тему того, про що думають і що відчувають оточуючі в теперішньому. Після чого реагує на цю фантазію так, ніби це правда. [3, с. 36] Таким чином, можна стверджувати, що під впливом «сімейного трансу» підліток може реагувати на ситуації в теперішньому не відповідно дійсності.

Як зазначає Т.С. Кириленко генетичний розвиток емоцій являє собою їх поступову диференціацію – від загального збудження до спеціалізованих реакцій засмучення та задоволення. На широту діапазону емоційних реакцій і на контроль за їхньою інтенсивністю впливають нейрофізіологічні зміни в організмі в процесі дозрівання. Ці емоційні комплекси починають стабілізуватися під впливом: інтроіндивідуальних тенденцій (конституціональний фактор); взаємодії між дитиною і дорослим (два параметри - сердечність і прив'язаність відповідають різним нейрофізіологічним механізмам). Отже, емоційний контакт підлітка з батьками залишає значний відбиток під час формування еталонів емоційного реагування. [6, с. 58]

Нами було проведено пілотажне дослідження з метою визначити тенденції, які пов'язані з особливостями EI підлітка та характеристиками його сім'ї. Вибірку для нашого дослідження склали підлітки ЗНЗ №243, ЗНЗ №104 міста Києва, всього в пілотажному дослідженні прийняли участь 65 підлітків віком від 12 до 14 років включно. Ми провели дослідження рівня емоційного інтелекту за тестом MSCEIT V2.0 та опитувальником емоційного інтелекту (OEI) К.Барчард. Для вивчення особливостей оточення підлітка, а саме родини і поведінкових порушень

ми використали біографічний опитувальник (BIV) і методику А.Н. Орел для визначення схильності до відхилень у поведінці.

Тест MSCEIT V2.0 складається з 8 секцій. Кожному компоненту моделі емоційного інтелекту Дж. Мейєра, П. Селовея та Д. Карузо відповідає по 2 секції. Це наступні компоненти. 1. Сприймання, оцінка та експресія емоцій або ж ідентифікація. 2. Використання емоцій для підвищення ефективності мислення та діяльності. 3. Розуміння та аналіз емоцій. 4. Свідоме управління емоціями для особистісного зросту і покращення міжособистісних відносин. [14] Опитувальник емоційного інтелекту (OEI) К.Барчард є методикою, яка базується на самозвіті і суб'єктивній оцінці особистістю своїх якостей. Проте, OEI охоплює більшість описаних в літературі складових емоційного інтелекту. Методика включає наступні шкали: позитивна експресія, негативна експресія, увага до емоцій, прийняття рішень на основі емоцій, співпереживання радості, співпереживання нещастя, емпатія.[7]

Біографічний опитувальник відносять до само оціночних методик, який містить суб'єктивну інформацію про сімейну ситуацію і поведінку в соціальному середовищі. Диспозиції порушень соціальної поведінки на думку авторів опитувальника розвиваються під час соціалізації в зв'язку з сімейним оточенням і батьківським вихованням. В результаті чого стереотипи поведінкових відхилень можуть бути закріплені і проявляються в повсякденній поведінці. Встановлено, що батьки часто створюють основу готовності до майбутніх неврозів в дітей своєю емоційною поведінкою, безсердечністю, невротичними особливостями, антикомунікативними установками, невдалим шлюбом ті ін. [11, с. 62-84] Методика А.Н. Орел є стандартизованим опитувальником для вимірювання готовності (схильності) підлітків до реалізації різних форм відхилень у поведінці.

Для нас важливим було провести пілотажне дослідження, щоб виявити чи є зв'язок між тим як складаються відносини в підлітка в родині і особливостями його ЕІ. Через те, що дизайн нашого дослідження передбачає урахування суб'єктивних вражень підлітка від процесів, які відбуваються в його сім'ї замість об'єктивної інформації від батьків.

Нами було отримано наступні результати: шкала ERZIEN (стиль сімейного виховання) демонструє кореляцію, але незначну зі шкалами опитувальника О.Барчард «емпатія» та «співпереживання нещастю». Наявні високі оцінки за шкалою «стиль сімейного виховання» нашо вхнували нас на думку, що стиль виховання може певним чином впливати на ЕІ. Шкала SOZLAG (соціальне становище) також зворотно корелює зі шкалами опитувальника О.Барчард «емпатія» та «співпереживання нещастю». Це значимі показники кореляції (-0,36) і (-0,26) відповідно. Шкала N (нейротизм) зворотно корелює зі шкалою «вираження негативної експресії» з опитувальника О.Барчард (-0,22), а з «вираженням позитивної експресії» не корелює. Це можна пояснити тим, що дослідники відзначають, що генетично первинною формою з двох провідних емоцій задоволення і незадоволення, є почуття незадоволення, або ж «дифузійне тяжке переживання», переживання розриву, горя, страждання, тобто всі ті емоції, які свідчать про утруднене або неможливе задоволення потреб, здійснення бажань. Усі інші переживання – це рефлексія на ситуації (відносини), пов'язані з переживанням емоцій незадоволення: подолання перешкод або

опанування чого-небудь дає радість лише стосовно відсутності не-радості, відсутності перешкод.[6, с. 57]

Також пілотажне дослідження допомогло нам визначити, що з тесту MSCEIT V2.0 ми не можемо використовувати для підлітків секції, які досліджують компонент «Свідоме управління емоціями для особистісного зросту і покращення міжособистісних відносин». Це пов'язано з тим, що ці завдання не є адаптованими для цієї вікової категорії. Ситуації написані для людей, які вже мають статус дорослої людини (наприклад, наведені ситуації про проблеми з виплатами, стосунках з колегами). Всі інші завдання є можливими для оцінки підлітками.

За методикою А.Н. Орел виявлено такі кореляційні зв'язки: в досліджуваних, які продемонстрували середній і низький рівні емоційного інтелекту за компонентами управління і розуміння емоцій мають значимий зв'язок (477*) зі шкалою вольового контролю емоційних реакцій. Тобто, чим нижчий рівень емоційного інтелекту, тим нижчий рівень вольового контролю. Також, досліджувані з низьким рівнем емоційного інтелекту за компонентами співпереживання іншим (емпатії) і управління емоціями мають значимий зв'язок (462*) з показником за шкалою схильності до адиктивної поведінки, яка вимірює готовність реалізувати адиктивну поведінку. Цей зв'язок можна інтерпретувати як відсутність можливості поставити себе на місце іншого в такого підлітка. А саме, розуміння, що будуть відчувати інші (батьки, вчителі, однокласники) в неприємній ситуації, яку він може спричинити.

В основному дослідженні кількість учасників вибірки становить 115 підлітків віком від 12 до 14 років включно. Наше припущення, що надання суб'єктивного значення тому, що відбувається в сімейній системі дозволяє реалізувати можливості сензитивного періоду і розвинути на високому рівні такі здібності як рефлексія, емпатія, розуміння складних емоцій, що формують базові навички EI підтвердилося. Нами було проведено процедуру кластерного аналізу за набором показників сімейних стосунків і наша вибірка розподілилася на два кластери, які ми назвали «Сімейне благополуччя» і «Сімейне неблагополуччя». В цих кластерах виявлено суттєві відмінності, що характеризують дві різні групи сімейних стосунків між підлітком і батьками. Перший кластер характеризується вищим рівнем сімейного благополуччя і узгодженості з батьками. В цих сім'ях вищий рівень прийняття і узгодженості дитини з матір'ю. З батьком в підлітків вищі показники емоційної близькості, прийняття, співпраці та узгодженості.

В сім'ї підлітків другого кластера наявний вищий рівень сімейної тривоги, низький рівень прийняття і узгодженості з батьками. Рівень суворості і контролю в другому кластері трохи вищий ніж в першому. Наявний низький рівень сімейного благополуччя.

Отже, саме наявність емоційного прийняття і близькості характеризують благополучні сім'ї. В підлітків, які потрапили в кластер «Сімейне благополуччя» вищі середні показники EI. В групі, де наявні високі показники емоційного прийняття батьками EI підлітків є високим. Формування EI високого рівня можливо тільки за умови емоційного прийняття батьками, емоційної близькості і згоди з ними. Тривога – це додатковий чинник, що створює фон, який заважає відчути, що насправді відчуваєш в теперішньому моменті. Високий рівень тривоги

створює додатковий бар'єр у сприйнятті власних емоційних станів і станів оточуючих.

Окремо хочемо звернути увагу на позицію підлітка в сімейній системі, яку ми визначили за допомогою методики «Сімейної соціограми». Ця «Позиція Я» може мати один з трьох вимірів: «Влада і відповідальність», «Той, чиї потреби задовольняються» і «Емоційне підкорення». Другим параметром, який ми виміряли цією методикою, є самооцінка досліджуваного, яка визначається через розмір фігури самопозначення. Ця фігура має три розміри: маленький кружечок означає низький рівень самооцінки; середній кружечок – нормальний або високий рівень самооцінки; великий кружечок – завищену самооцінку. Ми визначили яким чином ці характеристики: місце в сімейній системі і рівень самооцінки підлітка зумовлюють розвиток компонентів EI, застосувавши процедуру однофакторного аналізу (GLM). Ми досліджували самооцінку підлітка опосередковано, а не за допомогою опитувальників (таких наприклад, як тест-опитувальник В.В. Століна, С.Р.Пантеєлєєва) через те, що підліток може декларувати високу самооцінку, а насправді відчувати себе маленьким, непотрібним, незначним. Проективні методики мають доступ до несвідомого, до того ж «Сімейна соціограма» як раз досліджує те як відчуває себе підліток саме в сімейній системі.

Процедура однофакторного аналізу виявила наступні особливості: за шкалою EI «Увага до емоцій» мають найвищі показники підлітки в яких нормальний чи високий рівень самооцінки. Низькі показники за цією шкалою EI мають підлітки із завищеною самооцінкою. Завищена самооцінка свідчить про особистісну незрілість, невміння правильно оцінити своє місце в родині, порівняти себе з іншими членами сім'ї. Така самооцінка вказує на суттєві викривлення у формуванні особистості – «закритість досвіду», нечутливість до своїх помилок, невдач, зауважень і оцінок оточуючих. Шкала EI «Увага до емоцій» передбачає, що людина звертає увагу на свої емоційні стани і ситуації, в яких вони виникають. Тобто, якщо підліток демонструє низькі показники за цією шкалою, то він не зважає на свої емоційні стани і тому не може побудувати адекватне сприйняття себе в життєвих ситуаціях. За шкалою EI «Співпереживання нещастя» найвищі бали, але з оберненим значенням отримали ті досліджувані, які мають найнижчу самооцінку.

Рівень самооцінки підлітка характеризує також зв'язок з рівнем його EI. Це було підтверджено під час розподілу вибірки по групах за рівнем EI. В цей аналіз ми також включили показники, які стосуються сімейної комунікації, рівня агресії, конфліктності і тривоги в сім'ї. В результаті чого було виділено три кластери, які отримали назви «Високий EI/Добре Диференційований підліток»; «Достатній EI/Слабко Диференційований підліток»; «Низький EI/Недиференційований підліток». З першого кластеру підлітки характеризується найбільш адекватною самооцінкою (високою або середньою). В підлітків з кластеру «Достатній EI/Слабко Диференційований підліток» часто низький рівень самооцінки. З кластеру «Низький EI/Недиференційований підліток» в підлітків в більшості випадків рівень самооцінки завищений. Тобто, можна стверджувати, що рівень самооцінки підлітка пов'язаний з рівнем його EI. Це можна пояснити тим, що підліток, який адекватно і відповідно дійсності оцінює себе і своє становище в групі (в школі, серед однолітків) знаходиться в контакті з собою і з іншими. Отже, він може зрозуміти власні емоційні переживання та оточуючих. В свою чергу, як

визначено з кластерного аналізу, самооцінка підлітка пов'язана з такими системними характеристиками сім'ї як комунікація, рівень агресії, конфліктності і тривоги в сім'ї.

За показниками, що характеризують сприйняття підлітком сімейної системи досліджувані розподілилися наступним чином: найвищі показники за симптомокомплексом «Сприятлива сімейна ситуація», мають підлітки з високою самооцінкою і займають положення в сім'ї «Влада і відповідальність». Це можна пояснити тим, що підлітки, які зростають в сім'ї, яку вони сприймають як благополучну і безпечну для себе, мають вищу самооцінку і займають активну і відповідальну життєву позицію.

Найвищі бали за симптомокомплексами «Тривожність» мають підлітки, в яких низька самооцінка і знаходяться в зоні «Емоційного підкорення». Варто зазначити, що саме ці підлітки мають найвищі зворотні показники за шкалою «Співпереживання нещастя». Вони мають труднощі з тим, щоб співпереживати іншим в ситуаціях нещастя через те, що самі погано контактують з власними переживаннями таких ситуацій. Блокування власних переживань, блокує зв'язок з дійсністю, що в свою чергу, заважає співпереживати іншим.

За іншими показниками сімейної системи, хоча вони і виявлені однофакторним аналізом як значимі, проте суттєвих відмінностей у значеннях різних груп підлітків не виявлено.

Висновки. Проведено теоретичний і емпіричний аналіз зв'язку рівня EI підлітка з процесами, що відбуваються в сімейній системі в якій він зростає. Підтверджено, що такі риси особистості підлітка як нейротизм зворотно корелюють з вираженням негативної експресії. Тобто, чим більше підліток емоційно нестійкий і тривожний, тим гірше він виявляє свої негативні емоції. Вольовий контроль емоцій безпосередньо стосується вчинків, які можуть детермінувати девіантну поведінку, а значимий кореляційний зв'язок з компонентом EI (управління емоціями) підтверджує, що його рівень пов'язаний з адаптаційною поведінкою індивіда. EI - здібність, яка допомагає не тільки успішно взаємодіяти з оточуючими, але також контролювати власні емоційні реакції і поведінку. Саме ця його функція дозволяє уникати ситуацій, де людина перетне межі дозволеного. Зв'язок низького рівня емпатії і схильністю до адиктивної поведінки можна інтерпретувати як відсутність уявлення в такого індивіда, що будуть відчувати інші (батьки, вчителі, однокласники) в неприємній ситуації, яку він може спричинити.

Як було визначено в пілотажному дослідженні, а потім підтверджено на основній вибірці стиль сімейного виховання пов'язаний з розвитком EI підлітка. Виявлено характеристики родини в якій зростає підліток, що пов'язані з формуванням складових EI, а саме: сімейне благополуччя; тривожність; згода/незгода, емоційна дистанція/близькість та співпраця з батьками, нехтування/прийняття підлітка, авторитетність батьків. Підтверджено, що формування EI високого рівня можливо тільки за умови емоційного прийняття батьками, емоційної близькості і згоди з ними. Виявлено, що батьківський контроль є необхідною умовою для розвитку EI підлітка, однак цього недостатньо для формування EI високого рівня. Доведено, що низький рівень самооцінки підлітка пов'язаний з відсутністю уваги до власних емоцій та співпереживанням в негативних ситуаціях іншим. Виявлено, що емоційно-функціональна позиція в

сімейній системі «Емоційне підкорення» визначає низький рівень ЕІ підлітка. В той час як позиція «Влада і відповідальність» стимулює розвиток ЕІ. Також, виявлено, що конфліктність та тривожність в сім'ї підлітка визначають зниження в нього ЕІ за складовими розуміння та аналіз емоцій; вираження емоцій. Отже, ми виявили основні предиктори сімейної системи підлітка, що будуть сприяти або заважати розвитку його ЕІ.

Список використаних джерел

1. Андреева И. Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта / И. Н. Андреева // Вопросы психологии. – 2007. – № 5. – С. 57–65.
2. Варга А. Я. Российская семья в эпоху перемен / А. Я. Варга. – Режим доступа: <http://www.supporter.ru>
3. Волински С. Темная сторона внутреннего ребенка: следующий шаг / С. Волински. – М. : Старклайт, 2004. – 184 с.
4. Воробьева Л. И. Психологическая роль и место подросткового возраста в онтогенезе / Л. И. Воробьева, В. А. Петровский, Д. И. Фельдштейн // Психология современного подростка. – М. : 1987. С. 6–36.
5. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект/ Д. Гоулман, пер. с англ. А. П. Исаевой. – М. : АСТ : АСТ Москва, Владимир : ВКТ, 2009. – 478 с.
6. Кириленко Т.С. Емоційна сфера особистості: навчальний посібник / Т.С. Кириленко. – К. : Либідь, 2007. – 256 с.
7. Князев Г. Г. Адаптация русскоязычной версии «Опросника эмоционального интеллекта» К. Барчард / Г. Г. Князев, Л. Г. Митрофанова.
8. Кривцова С. В. Подросток на перекрестке эпох / С. В. Кривцова. – М. : Генезис, 1997 г. – 288 с.
9. Медведев С. Э. Трансгенерационные процессы при психической травме / С. Э. Медведев // 27-Российско-Германская психоаналитическая конференция «Травма прошлого в России и Германии: психологические последствия и возможности психотерапии». – Режим доступа: <http://www.supporter.ru>
10. Реан А. А. Психология подростка : Полное руководство / А. А. Реан. – М. : 2003. – 432 с.
11. Чикер В.А. Психологическая диагностика организаций и персонала. Спб. : Речь, 2004. – С. 62-84.
12. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції [Текст] / Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига ; Дніпропетровський національний ун-т. – К. : Вища школа, 2003. – 126 с.
13. Goleman P., Boyatzis R. (September, 2008). Social intelligence and the biology of leadership. Harvard Business Review. 86:9, pp. 74–81.
14. Mayer A., J.D., Salovey, P., and Caruso, D.R. (1999). "Emotional intelligence meets traditional standards for an intelligence", Intelligence, Vol. 2, pp. 267–298.

Отримано 03.03.2015 р.